

*Пархомчук О.С.,** Романова В.О.**

ООН В СТРУКТУРІ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСТБІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено важливій науковій проблемі - визначенню місця ООН в структурі механізмів регулювання постбіполярної системи міжнародних відносин. Особливу увагу приділено дослідженню концепції глобального управління, етапам її формування та сучасному стану розробки.

Ключові слова: ООН, пост біполярний, система, міжнародні відносини, механізм.

Статья посвящается важной научной проблеме – определению места ООН в структуре механизмов регулирования постбиполярной системы международных отношений. Особенное внимание уделяется исследованию концепции глобального управления, этапам ее формирования и современному состоянию ее разработки.

Ключевые слова: ООН, постбиполярный, система, международные отношения, механизм.

The article is devoted to important scientific issue – determination of the UNO place in the structure of mechanisms of governing of post-bipolar system of international relations. Special consideration is focused on examination of the global governing concept, phases of its generation and up-to-date state of its development.

Key words: UN, postbipolar, system, international relations, mechanism.

З часів Вестфалю і до кінця ХХ столітті в центрі концепції безпеки знаходилась держава. Створення в 1945 році ООН стало втіленням в життя колективно виробленого уявлення про всесвітню міжнародну організацію, яка покликана стати головним інструментом захисту миру і безпеки всього людства. ООН, як і її попередниця – Ліга Націй, являла собою систему колективної безпеки. Концепція «колективної безпеки», суб'єктами та об'єктами якої виступали держави, передбачала об'єднання їх колективних зусиль для протидії агресору.

Після завершення Другої світової війни відбувається кардинальна трансформація змісту світової системи міжнародних відносин, була ліквідована багатопольярна організація структури міжнародних відносин, що виникла з часів Вестфалю та зберігалася з певними модифікаціями на протязі майже трьох століть до Другої світової війни. Біполярність структури Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, у якій провідну роль відігравали дві наддержави - СРСР та США, знайшла відображення у значному відриві військово-силових, політичних, економічних та культурно-ідеологічних спроможностей цих двох держав від інших країн світу і призвела до формування двох ос-

* доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

новних, домінуючих «центрів сили», що здійснювали системоформуючий вплив на структуру і характер цієї системи. Беззаперечна гегемонія СРСР та США дозволяла через механізми блокової дисципліни (НАТО, ОВД) домагатися достатньо високого ступеня керованості міжнародних процесів, зокрема у військово-політичній сфері, переговорах з контролю над озброєннями, врегулювання конфліктних ситуацій тощо.

Геополітичні зміни на межі тисячоліть не тільки змінили структуру системи міжнародних відносин та характер зв'язків між її основними елементами. Їх наслідками стала руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин та формування нової постбіполярної системи, руйнація старого та формування нового міжнародного порядку. Механізми регулювання Ялтинсько-Потсдамського міжнародного порядку частково зникли (СРСР, Організація Варшавського Договору), частково відбувається їх еволюція та адаптація до нових умов сучасного світу (ООН).

На початку XXI століття посилюється тенденція до оформлення багатополюсного контуру з відмінними за політичною, економічною, військово-технічною могутністю центрами тяжіння. В результаті збільшення кількості складових елементів та їх взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує і ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами.

Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. Держави – головні суб'єкти міжнародних відносин – перетворюються в структури, що продовжують діяти на світовій політичній арені як унітарні суверенні об'єднання, хоча насправді їх складові частини вже ввійшли до складу більших мережних утворень на кшталт ЄС і перестали функціонувати як внутрішньо цілісні одиниці.

Структурні зміни в міжнародних відносинах наприкінці XX – на початку XXI ст. кардинальним чином вплинули на зміни середовища безпеки сучасної міжнародної системи. Світ опинився перед новими ризиками, які мали не тактичний, а системний характер. Враховуючи системний і транскордонний характер нових загроз, виникає необхідність з'ясування, чи зможуть їм протистояти тільки держави, або існує потреба в створенні механізмів глобального управління та спеціальних регіональних форматів.

Постає питання не стільки щодо послідовної зміни конкретно-історичних порядків міжнародних відносин, а щодо принципово інших процесів переходу від міжнародних відносин до відносин світополітичних, модифікації Вестфальської системи, зміни ролі держави і одного з її основних атрибутів – суверенітету.

З кінця 1980-х років в світовій політичній думці розгорнулись дискусії по проблемам світорегулювання, для яких була характерна боротьба різних парадигм, але об'єднувало визнання того, що світопорядком, всією системою міжнародних відносин як певною цілісністю в принципі можливо керувати або хоча б регулювати, що це є не тільки можливим, але й необхідним. Дискусійними залишались питання щодо підходів, засобів, методів, принципів, цінностей та інститутів, які мають бути включені в таке регулювання.

Наприкінці XX століття такі дискусії відбувались переважно в межах концепції глобального управління/регулювання (*global governance*), яка сформувалась на початку 1990-х років, а на протязі 1990-х рр. визначились два її основних ідейно-політичних напрями – ліберально-глобалістське та реформістське. Незважаючи на те, що багато положень, які увійшли до цієї концепції, були сформовані десятиліття тому (а деякі і значно раніше), в широкий обіг поняття «глобального управління» було запроваджено В.Брандтом та його колегами з Комісії ООН по глобальному управлінню (створена в 1992 р.), які серед завдань пошуку шляхів розв'язання глобальних проблем визначили і розробку нових правил поведінки на світовій арені. Це поняття набуває особливої актуальності після краху біпо-

лярної системи. Воно було відображене в діяльності спеціальної Комісії ООН з питань глобального управління, в спеціалізованих виданнях та багатьох наукових дослідженнях.

Зміни, які відбулись в міжнародних відносинах на межі тисячоліть, призвели до посилення впливу теоретичних поглядів неоліберального напрямку в дослідженні міжнародних відносин. Серед авторів, які презентували ліберальну та неоліберальну школи дослідження проблем глобального управління, слід назвати німецьких дослідників Т.Рісе, Д.Меснера, Фр.Нушелера, Л.Фількенштейна, американських та англійських дослідників Дж.Розенау, Дж.Галтунга, Р.Кеохейна, Дж.Ная [1]. Серед російських дослідників цією проблемою займалися Э.Я.Баталов, О.Н. Барабанов, В.А. Голіцин, Н.А. Косолапов, М.В. Ларіонова, М.В. Стрєжнеєва, В.В. Терещенко та ін. [2]

Під глобальним управлінням різними дослідниками розумілось як формування єдиного світового уряду, так і реформування міжнародних організацій, зокрема ООН, або ж відстоювання ідеї однополярного світу та управління ним з боку Сполучених Штатів, чи поліцентричного світу та управління ним не тільки держав та міждержавних об'єднань, але й інших акторів.

Констатуючи формування єдиного глобального світу, висловлюється точка зору відносно неспроможності його аналізу на основі використання традиційних категорій (стабільність, безпека, порядок), оскільки вони не виводять на головне місце цілісність міжнародної системи, її суб'єктність і проблему управління головними процесами та тенденціями міжнародного розвитку. Виникає потреба в категорії узагальнюючого характеру, яка б розглядала міжнародну систему як цілісний предмет аналізу, зокрема «глобального регулювання/управління» (global governance). Можна погодитись з точкою зору Н.А. Косолапова, який акцентує увагу на мовну специфіку і вважає, що російськомовне словосполучення «глобальне управління» не зовсім точно відображає англійський варіант, оскільки містить в собі більш імперативні конотації. Інколи в якості більш вдалого перекладу пропонується словосполучення «глобальне регулювання». Керованість розглядалася як одна з трьох конотацій комплексного поняття «управління» (governance), дві інші – сукупність норм, правил, цінностей, механізмів та інститутів регулювання поведінки суб'єктів міжнародної системи (в цьому розумінні governance слід перекладати як «елементи регулювання»); як процес, спрямований на впорядкування міжнародної системи, зменшення в ній хаотичності і непередбаченості (в цьому розумінні governance перекладається як «регулювання») [4].

На протязі 1990-х концепція глобального управління базувалась на попередньому досвіді міждержавної взаємодії і реально існуючих національних політичних структурах, визнанні значення наднаціональних інститутів, державно-інституціональному баченні майбутньої системи глобального управління. Але додатковим елементом стає визнання необхідності доповнення відносин між державами іншими відносинами – між державами і новими міжнародними, транснаціональними і наднаціональними акторами. Це, зокрема, знайшло відображення в доповіді Римському клубу «Перша глобальна революція» (1991р.).

В сучасному світі міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами чи структурами транснаціонального або навіть наднаціонального характеру, транснаціональний міжнародний порядок характеризується витісненням держав з арени міжнародних відносин іншими акторами (міжнародними, регіональними організаціями, ТНК) [4].

Рівень керованості системою визначається природою, кількістю та ієрархією суб'єктів регулювання, їх діями по регулюванню, тим, в якій мірі регулювання, яке здійснюється головними елементами системи, адекватно основним викликам та загрозам,

нормами, правилами, механізмами, режимами та інститутами, завдяки яким учасники міжнародної системи здійснюють регулювання.

Як вважає російський дослідник А.Д.Богатуров, характер реального управління пов'язаний з наступними параметрами сучасного світового порядку: принципом «вибіркової легітимності»; ієрархією країн та груп країн у відповідності з їх можливостями; наявністю специфічного узгоджувачого механізму; інститутом неформального управління [5].

Порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами, або державою, яка досягла рівня гегемону. В сучасному світі силова ієрархія більш-менш стабільна. Сполучені Штати продовжують значно випереджувати решту держав за кількісними показниками військової могутності. В той же час подальше політичне послаблення США призводить до змін в ієрархії сучасної міжнародної системи. Такі зміни викликані і посиленням ролі інших держав, зокрема Росії, Китаю, Індії, Бразилії. Висловлюється припущення, що потенційний підйом нових держав буде сприяти більш ефективному регулюванню міжнародної системи, посиленню в ній державницьких засад, створенню життєздатного «групового полюсу», який би об'єднав наймогутніші країни світу – США, провідні країни-члени ЄС, Росію, Китай, Індію, Бразилію.

Відбувається еволюція механізмів глобального регулювання. В спадщину від Ялтинсько-Потсдамської системи залишилися універсальний механізм – ООН.

В доповіді Комісії ООН по глобальному управлінню «Наше глобальне сусідство» (1995 р.) вказувалось на взаємопов'язаність національних та глобальних зусиль та політик, створенні наднаціональної системи управління. Були сформульовані пропозиції щодо перебудови системи ООН як найважливішого кроку до реалізації принципів глобального управління [6].

Ідеї цієї доповіді опинились в центрі обговорення питання щодо реформування ООН. В доповіді Програми розвитку ООН за 1999 р., присвяченій людському виміру глобалізації, була констатована необхідність створення моделі глобального управління «з людським обличчям» і запропонована нова глобальна архітектура, адекватна викликам сучасного світу. В якості нових глобальних інститутів були запропоновані Всесвітній центральний банк, Всесвітня екологічна установа, Всесвітній інвестиційний фонд, Міжнародний карний суд з широкими повноваженнями в галузі прав людини, реформування ГА ООН.

Незважаючи на відсутність успіхів на шляху реформування, критику ООН, ця організація залишається одним з головних і дійсно глобальних міждержавних інститутів глобального управління, механізмом забезпечення міжнародного мира та безпеки.

Формування і реалізація нової парадигми глобального управління може стати тільки результатом повсякденної практичної діяльності всього людства. Крім всеохоплюючої системи ООН, в наш час відбувається інституалізація в глобальному масштабі міжнаціональних відносин та структур.

В якості інституційно-групового механізму регулювання нового міжнародного порядку виступає «Велика вісімка». Дуже перспективною моделлю подальшого вдосконалення і легітимізації неформального механізму регулювання, який з часом може стати ключовим у вирішенні глобальних проблем людства, є формат «Велика вісімка плюс п'ять». Легітимність «Великої вісімки» значно підвищилась завдяки присутності на її самітах групи «Плюс п'ять» у складі Бразилії, Індії, Китаю, Мексики та ПАР.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття почав формуватись індивідуально-груповий механізм – «США плюс коаліція обраних для виконання конкретної мети держав».

В другій половині 1990-х рр. створювалось враження, що зниження інституційної керуваності міжнародної системи може бути компенсоване за рахунок НАТО. Стає попу-

лярною ідея перетворення НАТО в універсальний механізм прийняття та виконання рішень, які потребують використання сили. Ця роль знайшла відображення в Стратегічній концепції альянсу 1999 року та була апробована на колишній Югославії. Але вже на початку XXI століття роль НАТО знов почала знижуватись. Причинами стало гегемоністська спрямованість зовнішньої політики США і різке неприйняття універсалізації Альянсу з боку Росії, Китаю, Індії, Бразилії, а також з боку окремих країн-членів альянсу.

Відмова США від пропозиції союзників застосувати статтю 5 НАТО після подій 11 вересня 2001 року а також неучасть альянсу в іракській війні завдали удару по перспективам наділення організацією функцій глобального поліцейського.

Вказані інститути глобального регулювання не є повністю представницькими в глобальному масштабі. В той же час вони опосередковано підтримують політичну глобалізацію, сприяють формуванню більш ефективного глобального управління.

Узагальнюючи еволюцію концепції глобального управління на межі тисячоліть, викремимо наступні підходи. Перший базується на визнанні регулюючої функції ООН і інших міжнародних організацій. Другий підхід констатував, що система глобального управління знаходиться в стадії формування, а її організаційні форми є ще невизначеними. В третьому підході глобальне управління розглядалось як якісно нова система, відмінна за принципами регулювання від міждержавних відносин.

Таким чином, формування сучасного світового порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Його суть характеризується терміном «глобалізація», він формується як порядок глобальної спільноти, порядок на базі глобалізації, як глобальний порядок.

Література

1. Фесенко М.В. Глобальне управління міжнародною системою в контексті трансформації інституту національних держав // Дослідження світової політики. Збірник наукових праць. Випуск 41, Київ, 2007. – с.115.
2. Баталов Э.Я. Мировое развитие и мировой порядок. Издательство: Российская политическая энциклопедия, 2005 г.; Баталов Э.Я. Мировое развитие и мировой порядок. Российская политическая энциклопедия, 2005 г.; Глобальное управление / О.Н. Барабанов, В.А. Голицын, В.В. Терещенко. - М.: МГИМО, 200; Ларионова М.В. Актуальные проблемы глобального управления: «Группа восьми» и международные многосторонние институты. М.: Университетская книга, 2007.
3. Россия и мир. Новая эпоха. 12 лет, которые могут все изменить / отв. ред. и руков.авт.кол. С.А.Караганов. – М.; АСТ. Русь-Олимп, 2008, - с.145.
4. Транснациональное политическое пространство: новые реальности международного развития / Н.А. Косолапов, М.В. Стрежнева, Ф.Г. Войтоловский и др.; отв. ред. М.В. Стрежнева. -- М.: ИМЭМО РАН, 2010.
5. Богатуров А.Д. Синдром поглощения в мировой политике // Внешняя политика и безопасность современной России. 1991-2002: в 4 т. / сост. Т.А.Шаклеина. М., 2002. – с.89.
6. Our Global Neighborhood. Report of the Commission on Global Governance. Oxford, 1995.